

Віталій Андрєєв

Доктор історичних наук, Херсонський державний університет (Херсон, Україна)

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ В. ПЕТРОВА: В ОКУПОВАНІЙ УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ (1942–1945)

Віктор Платонович Петров (псевдоніми – В. Домонтович, В. Бер, В. Плят, А. Семьонов, Борис Веріго; 22(10).10.1894–08.06.1969) – видатний представник української гуманітарної думки ХХ ст. (літературознавець, філолог, фольклорист, етнограф, історик, археолог, філософ, талановитий письменник). У 1942–1949 рр. В. Петров був радянським розвідником і працював у окупованій Україні та післявоєнній Німеччині. Визнаний як науковець та письменник у 1920–1930-ті рр., В. Петров, в силу різних життєвих колізій та обставин, був благополучно і надовго “вилучений” з інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його багатогранна літературна, філософська та наукова спадщина забута.

Діяльність і життя В. Петрова під час війни залишається загадкою навіть сьогодні. За офіційними даними, він, видатний вчений зі світовим ім'ям і досконалим знанням кількох іноземних мов (зокрема німецької), в той час, коли над країною нависла смертельна загроза, добровільно виявив бажання брати участь у боротьбі з німецько-фашистськими окупантами. До речі, через роки В. Петров підтверджував своє добровільне й свідоме рішення стати розвідником¹. Його прохання було задоволено, й він був зарахований у розвідку. Згодом В. Петрову чимало дорікатимуть за співробітництво з радянськими спецслужбами, тавруватимуть його як «провокатора», «комуністичного шпигуна закамouflьованого під третьюрядного літератора і вченого», «зрадника», «українського перевертня»² тощо.

Дозволимо собі нагадати, що В. Петров, виконуючи завдання радянської розвідки, все ж таки боровся з фашизмом, принаймні до 1945 р. І в цьому він не був чимось особливим. У 1930-ті рр. чимало визначних особистостей у протистоянні з «коричневою чумою» йшли на співпрацю з радянською розвідкою. Можна навести цілий ряд імен блискучих західних інтелектуалів, які через власні переконання стали агентами радянських спецслужб – К. Філбі, Е. Блант, Г. Берджесс, Д. Маклейн, Д. Кернкросс, А. Харнак та багато інших. Крім того, для В. Петрова, як згадують його знайомі, Україна не була порожнім звуком, і він, як міг, дбав про її майбутнє. Навіть опинившись за

¹ М. Шудря, *На два фронти* [в:] *Українська біографістика, Зб. наук. праць, НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень*, Редкол.: В.І. Попик (відпов. ред.) та інші, Київ 2008, Вип. 4, с. 426–427; Н. Кравченко, *Збагнення* [в:] там само, с. 410.

² Див.: М. Антонович, *Стара болочка тема*, „Українське слово”, 1988, 18 грудня; *Відвідини з далекого і не так далекого краю*, „Свобода”, 1988, 25 листопада; М. Москаленко, *Микола Зеров: доля і доробок* [в:] М. Зеров, *Вибране*, Київ 200, с. 1267; Я. Дашкевич, *Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини* [в:] його ж, *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*, Львів 2006, с. 481–482 та ін. Детальніше про критиків В. Петрова, його історіографічні та літературознавчі образи див.: А. Портнов, *Віктор Петров і його критики* [в:] *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття*, Київ 2011, с. 143–181.

кордоном, він ніколи не зраджував свого духовного покликання³. Утім, чомусь саме в нашій історіографії В. Петров викликає таку бурхливу реакцію.

Після відповідної підготовки В. Петрова почали готувати до переходу через фронт. Вчений-розвідник проаналізував хід війни по зведеннях військової преси (в основному газети «Красная звезда»), і цього було достатньо, щоб виявити «коридори», де не було німецьких військ. Таким чином, в лютому 1942 р. В. Петров у районі Харкова перейшов через лінію фронту для виконання завдань у тилу ворога. Перехід здійснював самостійно, без провідника⁴.

За легендою, В. Петров був мобілізований і відправлений на фронт як військовий перекладач. Згідно з планом операції, розвідник з'явився в першому ж захопленому німцями населеному пункті й повідомив про себе все, що передбачалося легендою, яка в основному відповідала його автобіографії. Так він опинився у Харкові⁵.

На окупованій території В. Петров вдало легалізувався. Враховуючи те, що розвідник змушений був часто переїжджати з місця на місце, зв'язок з ним був ускладнений. Проте він працював досить активно і зумів передати в Центр ряд інформаційних повідомлень, які отримали високу оцінку керівництва⁶.

Після переходу через лінію фронту В. Петров якийсь час перебував у німецькому центрі для полонених у Харкові. Після численних перевірок німці визнали його за втікача з-під радянської дійсності. Йому вдалося переконати їх, що на нього можна цілком покластися⁷. Потім він був звільнений і направлений у розпорядження служби пропаганди – Пропаганда Штафель⁸. Згодом він отримав офіцерський чин від німецького командування – фенріх⁹.

Подейкували, що під час німецько-румунської окупації Одеси тут також бачили В. Петрова у формі німецького офіцера¹⁰. Крім того, є відомості й про те, що він з'являвся в Кременчуці, Ялті, Севастополі та інших містах.

Достеменно відомо, що в липні 1942 р. В. Петров був у Кременчузі й зустрічався з визначним українським письменником У. Самчуком¹¹, який регулярно вів щоденники. Втім, у воєнні роки він не згадає В. Петрова, а за літо 1942 р. записи взагалі відсутні¹². Це можна пояснити тим, що У. Самчук сам зазнавав репресій від окупаційної влади й боявся зашкодити іншим людям. Вже згодом, перебуваючи в Канаді, він дописав у щоденник воєнних років: «Цей записник має багато недосказаного з боязни, що

³ М. Шудря, *На два фронти* [в:] *Українська біографістика*, с. 424.

⁴ Н. Кравченко, *Збагнення* [в:] *Українська біографістика*, с. 408–409.

⁵ Ю. Шевельов (Ю. Шерех), *Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади*, Харків, Нью-Йорк 2001, т. 1, с. 333.

⁶ С. Білокінь, *Довкола таємниці* [в:] В. Петров, *Діячі української культури (1920–1940 рр.) – жертви більшовицького терору*, Київ 1992, с. 3–23; В. Агеєва, *Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича*, Київ 2006, с. 42–43.

⁷ М. Шудря, *На два фронти* [в:] *Українська біографістика*, с. 422–427.

⁸ Пропаганда Штафель – підрозділ відділу пропаганди окупаційної влади, що діяли в часи Другої світової війни.

⁹ Фенріх – певний ступінь у системі підготовки офіцерів Вермахту (курсант випускного курсу військового училища), був прирівняний до найнижчого офіцерського звання, щось середнє між молодшим лейтенантом і прапорщиком.

¹⁰ Г. Зленко, *Загадка Віктора Петрова*, «Чорноморські новини», 2007, 10 жовтня.

¹¹ *Фото з Петровим. Кременчуг, липень 1942 р.* [в:] Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (далі – ВРФТ ІЛ), ф. 195, спр. 1580; Ю. Шевельов (Ю. Шерех), *Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади*, с. 333.

¹² Див.: У. Самчук, *Щоденник, 1941–1943 рр.* [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 195, спр. 289, 40 арк.; там само, спр. 290, 80 арк.

він може попасти до рук поліції як доказовий матеріал. Звичайно, не згадувалось багато прізвиськ, щоб не вводити людей у неприємність»¹³.

Зі спогадів визначного українського історика Б. Крупицького дізнаємося, що «на переломі 1942–1943 років», В. Петров у складі делегації українських науковців з окупованої Радянської України побував у Німеччині задля ознайомлення «з високим станом німецької «культури». Колишні студентські друзі – В. Петров та Б. Крупицький (який вже тривалий час проживав у Німеччині), зустрілися в Берліні. Це було коротке спілкування старих знайомих. Передаючи свої враження, Борис Дмитрович писав, що В. Петров змінився – постарів, навчився «говорити авторитетно», «змінився навіть голос – він став якимсь скрипучим». Але це було лише перше враження, згодом він помітив, що в нього були два голоси: «...один – офіційний, задля викладів, редакційних розмов тощо, був скрипучий, а другий, так би мовити, для хатнього, приватного вжитку, то був давній голос Петрова». Тоді ж В. Петров познайомився з відомим українським істориком культури, філософом та громадським діячем, директором Українського наукового інституту (УНІ) в Берліні професором І. Мірчуком¹⁴.

Восени 1943 р. в окупованому Кіровограді з В. Петровим, одягненим у німецьку військову форму, зустрілися його колеги по роботі в Інституті археології – С. Махно та її чоловік М. Слободянюк (також один із учнів ученого). Німецька організація, в якій тоді працював радянський розвідник, готувала відступ з Кіровограда до Умані. Навіть ця короточасна зустріч переконувала в тому, що й за складних і небезпечних умов він продовжував свою наукову й письменницьку роботу¹⁵.

Лідери Націонал-соціалістичної партії великого значення надавали пресі, яка була потужним засобом пропаганди «нового порядку» на окупованих територіях. Отже, в середині липня 1941 р. на нараді Верховної Ради Рейху було прийнято рішення про відновлення преси для українців з метою активного впливу на населення окупованих територій. Основне завдання преси окупаційна влада вбачала у сприянні встановленню антибільшовицьких, антисемітських настроїв та у заспокійливому впливі на місцеве населення, щоб утримувати його від будь-якого опору¹⁶.

В. Петрова, як офіцера служби пропаганди, направили на посаду редактора одного з дозволених окупантами журналу. Отже, в 1942–1943 рр. він редагував «Український засів», на що витрачав багато своїх сил. В листі до С. Зерової він так описує своє життя: «...далі балкону не ходжу нікуди. Ото щоб посидіти на сонці на балконі, або ж полежати без сонця на тому-таки балконі, та ще одного разу був в кіно, а то більше правлю рукописи та коректи»¹⁷. Утім іноді він отримував можливість під час відпустки або після видання чергового числа «Засіву» побувати в Києві.

В. Петров доволі інтенсивно працював, писав багато статей антирадянського змісту. Так, з-під його пера вийшли праці про представників української культури, що стали жертвами більшовицького терору – «Київ у червні 1941 р.», «На засланні в Уфі», «Колима – місце українських страждань», «Що сталося з Остапом Вишнюю,

¹³ Його ж. *Щоденник, 1941–1943 рр.* [в:] ВРФТ ІІІ, ф. 195, спр. 291, арк. 1 зв.

¹⁴ Б. Крупицький, *Мої спогади про В. Петрова*, „Україна” (Париж), 1953, ч. 9, с. 731.

¹⁵ Див.: С. Махно, *Подвижник науки. Зі спогадів про Віктора Платоновича Петрова* [в:] *Українська біографістика*, с. 366–367 та ін.

¹⁶ Див.: О. Салата, *Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.)*, Донецьк 2010, 361 с.

¹⁷ *Лист В. Петрова до С. Зерової, 1943 р.* [в:] Центральний державний історичний архів-музей літератури і мистецтв України (далі – ЦДАМЛМУ), ф. 243, оп. 1, спр. 151, арк. 2 зв.

С. Сфремовим і В. Дурдуківським?»¹⁸ та ін. У цих публікаціях В. Петров викривав злочини радянського режиму, спрямовані проти українців та їх культури.

У складні воєнні роки В. Петров також активно займався й письменницькою діяльністю. Так, він пише свої оповідання «Князі», «Відьма», «Емальована миска», «Трипільська трагедія», «Курортна пригода», «Без назви», «Професор висловлює свої міркування», «Професор і Іван Закутній діють» та ін. Працює над своїм останнім романом «Без ґрунту» – найдовершеніший і водночас найпесимістичніший твір митця про розгубленість і дезорієнтацію сучасної людини. В основу роману було покладено тему «епох і кінця епохи»¹⁹. Це була кульмінація творчості В. Домонтовича як прозаїка – «Без ґрунту» став одним з кращих творів української літератури першої половини ХХ ст.²⁰. Уривки з цього твору було надруковано в «Українському засіві». Взагалі письменника В. Петрова-В. Домонтовича охоче публікують різні українські видання²¹.

Критика загалом позитивно ставиться до його творчості. Так, В. Барка в українському часописі «Голос» від 26.IX.1943 р. (Ч. 39(134)), що виходив у Берліні, оцінив «Без ґрунту» як «майстерно складену повість», що змушує читача у новому й цікавому світлі побачити людську душу, «позбавлену моральної основи й покриту ядуchoю цвіллю»²².

Німецька влада для свого утвердження в окупованій Україні не лише силою зброї та терору, а й щоб підвести під своє панування теоретико-ідеологічне підґрунтя, усіяко заохочувала дослідження, які підкреслювали культуртрегерську роль великого німецького народу в історії та підтверджували його право перебування на українській території. З точки зору гітлерівських ідеологів у цьому не могло бути жодних сумнівів, адже ще у III-V ст. н. е. тут існувала потужна Готська держава, яка захищала народи Європи від диких східних орд, а зараз цю місію виконує «великий III Рейх» із його доблесним Вермахтом, обороняючи європейську цивілізацію від більшовизму.

Окрім пропагандистської мети, нацистська влада, цікавлячись історією та культурними цінностями України, переслідувала й цілком утилітарні цілі. В процесі підготовки до війни було створено зондерштаб прадавньої історії, Айнзатцштаб рейхсляйтера А. Розенберга для окупованих областей. До завдань Айнзатцштабу входило – збір, обробка і класифікація архівних матеріалів та культурного майна у найширшому розумінні, визначення їх подальшої долі та можливості їх використання у роботі вищих шкіл Рейху та ідеологічній боротьбі з ворогами націонал-соціалізму²³. Ця структура

¹⁸ В.П. На заслани в Уфі (українські діячі науки і культури), «Краківські вісті», 21–26 серпня 1942, № 184–188 (631–635); Його ж, *Колима – місце українських страждань*, «Краківські вісті», 10 вересня 1942, № 200 (647); Його ж, *Що сталося з Остапом Вишнею, С. Сфремовим і В. Дурдуківським?* «Краківські вісті», 13 жовтня 1942, № 227 (674) та ін. Ці статті було перевидано В. Брюховецьким (див.: В. Петров, *Невідомі статті «Кур'єр Кривбасу»*, 2011, № 254–255 (січень–лютий), с. 231–250.

¹⁹ Ю. Шевельов, *Шостий у троні. В. Домонтович в історії української прози* [в:] Ю. Шевельов, *Вибрані праці: В 2-ох кн., Кн. II: Літературознавство*, Вид. 2-ге, Упорядник І. Дзюба, Київ 2009, с. 848–849.

²⁰ Ю. Загоруйко, *Художня проза В. Петрова (В. Домонтовича)*: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук, Київ 1993, с. 15.

²¹ Див.: В.П. *Князі*, «Краківські вісті», 1 жовтня 1942, ч. 217 (644); Його ж. *Емальована миска*, «Краківські вісті», 1 жовтня 1942, ч. 217 (644); В. Плят, *Два оповідання. Чемність і Князі*, «Український засів» (Харків), 1942, Ч. 1; В. Домонтович, *Без назви*, «Дозвілля» (Плауен), 1944, ч. 35; Його ж, *Професор висловлює свої міркування*, «Земля» (Плауен), 3 грудня 1944, ч. 12; Його ж, *Професор і Іван Закутній діють*, «Земля» (Плауен), 10 грудня 1944, ч. 13; Його ж, *Без ґрунту*, «Український засів» (Харків), 1942, ч.2; Його ж, *Без ґрунту. Продовження*, «Український засів» (Харків), 194, ч. 4.

²² В. Петров, *Автобіографія* [в:] В. Домонтович, *Проза. 3 тт.*, т. I, Ред. Ю. Шевельова, Нью-Йорк, Сучасність, 1988, с. 512.

²³ Д. Тесленко, *Діяльність зондерштабу прадавньої історії оперативного штабу «Рейхсляйтер Розенберг» у генеральній окрузі «Дніпропетровськ» (1942–1943)* [в:] Вопросы германской истории. Сборник научных

мала у своєму розпорядженні детальні каталоги й описи колекцій українських музеїв, бібліотек тощо. Планувалося масштабне та організоване переміщення та вивезення культурних цінностей з України.

У сферу прямої компетенції Айнзацштабу входила діяльність музеїв. Окупаційна адміністрація навіть організувала в Києві Музей стародавньої історії – у пропагандистських цілях, а також з метою зібрати експонати для подальшого вивезення в Німеччину. Його базою були археологічні колекції історичного музею (того самого, з колекціями якого В. Петров та Є. Махно працювали до війни). Директором призначили високопрофесійного німецького археолога-медієвіста П. Грімма. Судячи з відгуків киян, котрі знали його, це був інтелігентний і гуманний чоловік. Він узяв на роботу місцевих археологів – В. Козловську, П. Курінного, І. Самойловського, Є. Махно. Музей стародавньої історії проводив наукову роботу. Його колекції вивчали археологи з Німеччини, зокрема доктор Р. Штампфус. Він разом з І. Самойловським вів розкопки зарубинецького могильника II–I ст. до н. е. на хуторі Корчуватому під Києвом²⁴, а його колеги проводили археологічні дослідження в районі порожистої частини Дніпра – оберайзацфюрер доктор В. Модріан, доктор Хюлле та український дослідник П. Козар (старий знайомий В. Петрова часів Дніпрогесівської експедиції)²⁵. Отже, музейні фонди поповнювалися навіть під час війни.

В. Петров в цей час не припинив й своєї наукової роботи. Він продовжує студії в галузі стародавньої історії України та археології. Як і раніше, його цікавить проблема культури полів поховань. Учений пише доволі цікаву розвідку «Готи на Україні та культура полів поховань»²⁶. До речі, в романі «Без ґрунту» зустрічаємо історичні екскурси майже дослівно взяті саме із цієї роботи (такі суто наукові екскурси в художніх творах стали ознаками авторського стилю письменника). Ця глибока за змістом стаття стала першою спробою вченого викласти своє бачення проблеми зміни археологічних культур, етногенетичних та культурно-історичних процесів на території України наприкінці I тис. до н. е. – в I тис. н. е. Також автором було поставлено питання етнічної ідентифікації носіїв зарубинецької та черняхівської культур. Саме у цій праці вперше з'являється поняття «епоха», що згодом дослідник сформулює та розвине у другій половині 1940-х рр. у теорію епох на сторінках своїх історіософських праць.

У Науковому архіві Інституту археології НАН України в фонді В. Петрова (Ф. 16) поруч з документами зберігся випуск журналу «Germanen-Erbe»²⁷ («Спадщина германців») за вересень-жовтень 1942 р.²⁸, яким користувався В. Петров, готуючи свою статтю «Готи на Україні та культура полів поховань». На зворотній стороні обкладинки зберігся вицвілий та слабо розбірливий напис з автографом відомого німецького археолога, одного з авторів цього випуску Пауля Грімма. Очевидно, що

трудова, С. Бобилєва (отв. ред.), Днепропетровск 2007, с. 382–395; Його ж. *Археологія на службі пропаганди (діяльність науково-дослідних установ Третього рейху на окупованій Дніпропетровщині)* [в:] *Друга світова війна і доля народів України, тези доп. 3-ї Всеукр. наук. конф.*, Київ 2008, с. 25–27.

²⁴ Е. Гороховський, *Встречное движение. Две истории о приключениях сокровищ культуры Украины*, «Зеркало недели», 2000, 2–8 септєбря.

²⁵ Див.: Д. Тесленко, *Діяльність зондерштабу прадавньої історії оперативного штабу «Рейхсляйтер Розенберг» у генеральній окрузі «Дніпропетровськ» (1942–1943)* [в:] *Вопросы германской истории. Сборник научных трудов*, ред. С. Бобилєва, Днепропетровск 2007, с. 389–390.

²⁶ В. Петров, *Готи на Україні та культура полів поховань*, «Український засів» (Харків), 1942, ч. 1, с. 61–65.

²⁷ «Germanen-Erbe» – офіційний орган Імперського товариства германської преісторії (було створено за підтримки А. Розенберга та очолено Г. Райнертом) та Відомства преісторії уповноваженого фюрера (А. Розенберга) по загальній духовній та світоглядній освіті та вихованню НСДАП.

²⁸ Цей журнал було знайдено в НА ІА НАНУ та люб'язно надано мені В. Корпусовою.

В. Петров міг бути знайомим з цим ученим і отримати від нього випуск журналу. Або дослідник міг узяти журнал через українських археологів – співробітників створеного німцями київського Музею стародавньої історії (директором музею був П. Грімм). Найбільш прислужилася В. Петрову стаття Рудольфа Штампфуса «Готи в Україні»²⁹.

Таким чином, у 1942–1943 рр. В. Петров продовжував свої довоєнні дослідження культури полів поховань. Дослідник навіть хотів видати кількатомну серію археологічних матеріалів (до друку було підготовлено чотири томи). Розробка цього проекту проводилася ще до війни, але її не було доведено до свого логічного завершення³⁰.

Отже, цілком імовірно, що тогочасні поїздки В. Петрова в Київ та інші міста України також були пов'язані й з роботою над виданням. Очевидно, що В. Петров, працюючи над проектом, окрім власного наукового інтересу, мав ще й розвідницьке завдання – контролювати таким чином музейні колекції України. Крім того, якби вдалося здійснити проект В. Петрова, це згодом могло значно полегшити простеження долі вивезених музейних цінностей.

Після поразок німецької армії під Сталінградом та на Курській дузі, Червона Армія швидкими темпами наближалася до Києва. Почалося масове вивезення музейних цінностей України службою Розенберга. На станції Київ-Товарний стояли літерні ешелони з ящиками, які прибували з Харкова, Полтави, Дніпропетровська та інших міст. Вагома частка серед «евакуйованих» цінностей припадала на експонати музеїв і бібліотек столиці. Місця призначення для кожного ешелону було визначено задовго до початку пограбування³¹.

Згодом, коли минули десятки років після закінчення війни, вивезені німцями експонати з Київського державного історичного музею були знайдені у Кракові. Артефакти з колекції, а серед них були абсолютно унікальні речі, вдалося ідентифікувати в тому числі й завдяки матеріалам (сотні фотографій та малюнків), що готував до друку до та під час війни В. Петров. На деяких фотографіях вдалося розрізнити музейні й виставкові номери і таким чином «паспортизувати». Значна допомога надійшла й з Німеччини. Після смерті професора Р. Штампфуса (того самого, що працював в окупованому Києві), та систематизації й упорядкування його архіву, було виявлено унікальні матеріали – «паспортизовані» фотографії стародавніх прикрас тієї самої колекції київського музею, зроблені із тих самих негативів, які збереглися в архіві В. Петрова. Отже, неопублікований спадок дослідника може прислужитися й у справі реституції музейних цінностей України. Також усе це свідчить на користь того, що Віктор Платонович мав контакти з німецькими колегами-археологами, які працювали в Україні³².

У роки війни вчений продовжує свої довоєнні дослідження з історії української етнографії та фольклористики – пише ґрунтовну розвідку про О. Потебню як фольклориста³³. Це дослідження стало логічним продовженням попередніх студій В. Петрова 1920-х рр., в яких він розглядав видання творів О. Потебні і зокрема четвертого та п'ятого видання праці «Мысль и язык».

У роботі «Потебня-фольклорист (Спроба реконструкції системи методологічних поглядів Потебні)» В. Петров, піддавши ретельному аналізу науковий спадок

²⁹ R. Stampfus, *Germanen in der Ukraine*, «Germanen-Erbe», 1942, № 9/10 (September-October), с. 130–140.

³⁰ В. Петров, *Готи на Україні...*, с. 64–65.

³¹ Е. Гороховский, *Встречное движение...*

³² Там само.

³³ В. Петров, *Потебня-фольклорист (Спроба реконструкції системи методологічних поглядів Потебні)*, «Український засів» (Харків), 1943, ч. 4, с. 110–130.

О. Потебні в галузі фольклористики та мовознавства, зробив висновок, що більшість праць вченого не втратила своєї наукової ваги, а деякі й зараз «мають виключний інтерес». Дослідник вважав, що на особливу увагу заслуговують праці О. Потебні в галузі історичної семантики. На думку В. Петрова однією із найцінніших його розвідок залишається «Село, деревня и т. п. (К истории быта)»³⁴.

Крім того, виходить низка його робіт з етнографії, фольклористики, літературознавства науково-популярного та інформативного характеру в дозволеніх німецькою владою різноманітних українських виданнях. Так, побачили світ його статті «Жнивварські обряди і звичаї українського народу», «Сучасний стан української поезії: (З реферату на конференції українських письменників у Харкові)», «Поворот до Європи: Сучасний стан української поезії», «О. Олесь – співець України», «Українська мова – літературна мова»³⁵ та ін.

У 1943 р. разом німецькою армією, яка відступала, В. Петров рухається на Захід. Так, спочатку він опинився у Львові, де його запросили на посаду керівника кафедри етнографії Українського наукового інституту, а трохи згодом він опинився у Берліні. У 1944–1945 рр., разом із Ю. Шевельовим, учений був науковим співробітником Українського наукового інституту в Берліні (УНІ). Тут він працював у видавництві УНІ, викладав, а також співпрацював з багатьма газетами, що давало можливість добре заробляти їй, до речі, дуже його тішило³⁶.

Водночас із викладацькою роботою В. Петров продовжував працювати над науковими проблемами, що привертати його дослідницьку увагу ще з довоєнних часів. Так, викладаючи в УНІ, учений встиг підготувати для студентів та видати циклостилем німецькою мовою ґрунтовний посібник, який був присвячений основним проблемам вивчення первісного фольклору³⁷.

Також є відомості про те, що В. Петров влаштувався на службу до пропагандистського осередку «Вінета»³⁸ відомства А. Розенберга. Тут працювали «відомі» фахівці з «української справи» М. Кордуба, З. Кузеля, П. Зайцев та знавці з інших національностей – російський письменник В. Набоков і татарський поет М. Джаліль³⁹.

У Берліні В. Петров близько зійшовся з Б. Крупницьким, який з часом згадував його із великою приязню та любов'ю. Так, Борис Дмитрович відзначав, що він неохоче знайомився з новими людьми, але серед своїх земляків був дуже товариський і радо запрошував їх до «ресторації». Платив завжди сам і в цьому був дуже впевнений, «як дитина»⁴⁰.

Під час перебування в Німеччині В. Петров також зблизився з Ю. Шевельовим. За споминами останнього, Віктор Платонович був такий, як в обложеному Харкові

³⁴ Там само, с. 130.

³⁵ Див.: В. Петров, *Жнивварські обряди і звичаї українського народу*, «Земля» (Пляуен), 1 вересня 1944, ч. 2; Його ж, *Сучасний стан української поезії: (З реферату на конференції українських письменників у Харкові)*, «Краківські вісті», 24 липня 1943, № 159 (897), с. 3–4; Його ж, *Поворот до Європи: Сучасний стан української поезії*, «Голос» (Берлін), 11 липня 1943, № 28 (123), с. 3; В.П. *О. Олесь – співець України*, «Український вісник» (Берлін), 10 вересня 1944, № 18–19 (142–143), с. 5–7; Його ж, *Українська мова – літературна мова*, «Педагогічний інформаційний бюлетень» (Полтава), 15 травня 1943, № 2, с. 4–5 та ін.

³⁶ Б. Крупницький, *Мої спогади про В. Петрова*, «Україна» (Париж), 1953, ч. 9, с. 732.

³⁷ V. Petrov, *Grundprobleme des Studiums der primitive Volkskunde*, Berlin, Ukrainisches Wissenschaftliches Institut in Berlin, 1944, 46 с.

³⁸ «Вінета» – структурний підрозділ Міністерства пропаганди на східних територіях. Цей відділ займався підготовкою до друку листівок, брошур, журналів антибільшовицького змісту і т. ін. для окупованих німецькими військами територій та прифронтової зони.

³⁹ М. Шудря, *На два фронти* [в:] *Українська біографістика*, с. 424–425.

⁴⁰ Б. Крупницький, *Мої спогади про В. Петрова*, с. 732.

– «цинічний, глузливий, дотепний, повний задумів і безтурботний у найкритичніших обставинах»⁴¹. В той же час він зберігав риси дитячої наївності, міг по-дитячому захоплюватися і насолоджуватися життєвими радощами. Такий стан нічим незатьмареного блаженства міг спричинюватися як рідкісною книжкою, бездоганним логічним доказом або досконалою у своїй стильовій довершеності фразою, так і добрим коньяком⁴².

У січні 1945 р. через бомбардування, які почастишали, почалася евакуація УНІ до Лейпцигу. В перші дні американської окупації в Лейпцигу стало гірше з постачанням продуктів. Життя науковців погіршувалося. Для боротьби з голодом В. Петров та Б. Крупицький винайшли такий спосіб – вони багато гуляли містом, а під час цих прогулянок обговорювали різноманітні наукові проблеми. Віктора Платоновича тоді особливо цікавило питання підсічного хліборобства князівських часів, а також він багато розповідав про «номадство», про кочові способи ведення господарства. Також дискусії інтелектуалів точилися навколо поняття «еволюція»: В. Петров наполягав на тому, що це «поступ», а Б. Крупицький – «розвиток». Очевидно, В. Петров тоді продовжував обдумувати та виношував свою «теорію епох», концепцію походження українців і слов'ян, а також «випробовував» їх на своєму співрозмовникові⁴³.

Під час цих інтелектуальних «походів» Б. Крупицький поділився з В. Петровим своїми здобутками в дослідженні історії України XVIII ст. Він розповів про Пилипа Орлика та Саву Чалого⁴⁴. Ці розповіді історика підштовхнули письменника В. Домонтовича на написання оповідання «Приборканий гайдамака». Згодом Б. Крупицький написав рецензію на цей твір митця, в якій він доволі високо оцінив оповідання. Історик намагався, так би мовити, захистити В. Петрова від не зовсім справедливої критики, яку викликав цей твір⁴⁵.

Б. Крупицького вразила конструкція новели своєю сміливістю, а концепція – небуденністю та оригінальністю. С. Чалий, під час свого перебування в Молдавії, під впливом гетьмана переживає складні психологічні трансформації – відчайдушний гайдамака відходить від свого природного стану, але не в змозі піднятися на вершини цивілізації куди його спрямовує Орлик. На думку Б. Крупицького, письменник правильно вловив історичну епоху й зміг влучно передати психологізм ситуації, в якій опинився гетьман на вигнанні, який все своє життя «шукав чудодійної точки, що уможливила б йому змінити взаємини сил в Європі, а передусім у Східній Європі, і завдяки цьому поставити на ноги вільну, незалежну Україну. Утім, він, як фахівець, зазначив, що «образ Орлика як мага-політика з чудодійним жезлом в руці, спокійного, зрівноваженого і мудрого жерця політичної взаємодії, яким його малює В. Домонтович, безперечно, не подібний до того образу, на який вказують історичні дані». Вчений уважав, що П. Орлик був типовою бароковою фігурою, а В. Домонтович, «вихопив» лише одну сторону його вдачі, «підкреслив теоретичний бік натури Орлика, загострюючи його та доводячи, можна сказати, до останніх меж». Але, на думку Б. Крупицького, «це суверенне право письменника»⁴⁶.

⁴¹ Ю. Шевельов, *Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади: В 2-ох тт.*, т. 1: , Харків, Нью-Йорк, Вид часопису «Березіль», М. Коць, 2001, с. 32.

⁴² Там само, с. 149.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Див.: Б. Крупицький, *Пилип Орлик і Сава Чалий*, Прага 1937; *Його ж, Гетьман Пилип Орлик (1672–1742). Огляд його політичної діяльності*, Варшава 1938; *Його ж, Пилип Орлик і Сава Чалий [в:] Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі*, 1939, т. II, с. 80–97 та ін.

⁴⁵ Див.: В. Державин, *Вдалий прояс літературної позаруповості*, «Українська трибуна», 1947, ч. 69.

⁴⁶ Б. Крупицький, *Пилип Орлик і Сава Чалий в історичній новелі, «Арка» (Мюнхен)*, 1948, ч. 3–4, с. 41–42.

Наприкінці весни 1945 р. стало відомо, що Саксонія та Тюрінгія відходять до радянської зони окупації. УНІ припинив своє існування. Українські емігранти почали покидати Лейпциг – хто пішки, хто залізницею. В. Петров разом із видатним українським етнографом, мовознавцем та істориком З. Кузелею поїхав залізницею⁴⁷. З Б. Крупницьким вони зустрілися вже в Мюнхені. Починалася епоха «Ді-Пі»⁴⁸.

Vitaliy Andreyev

Ph.D. (History), Kherson State University (Kherson, Ukraine)

INTELLECTUAL BIOGRAPHY OF VICTOR PETROV: IN OCCUPIED UKRAINE AND GERMANY (1942–1945)

The little-known periods of Victor Petrov's intellectual biography were highlighted in the article. V. Petrov (1894-1969) was an outstanding Ukrainian writer and scientist in humanitarian area. The author analyzed the intellectual creative activity in Ukraine and Germany during Soviet-German War.

Keywords: Victor Petrov, Soviet-German War, outstanding Ukrainian writers

⁴⁷ Його ж. *Мої спогади про В. Петрова*, с. 735.

⁴⁸ Ді-Пі (з англ. Displaced Persons, скорочено: D.P.) – виникнення терміну пов'язано з подіями Другої світової війни. Так визначалися особи, які мали статус біженців. Внаслідок воєнних дій на території Німеччини опинилось близько 10 млн. осіб, які були залучені до примусової праці або ж вислані зі своїх країн за расовими, релігійними або політичними міркуваннями. Табори переміщених осіб, табори ді-пі – скупчення «переміщених осіб» на території Західної Німеччини й Австрії, окупованих у 1945 р. американськими, британськими й французькими військами.